

LA GENT GRAN ALS DICCIONARIS*

M. TERESA CABRÉ
ROSA ESTOPÀ
JUDIT FELIU

Culturalment les llengües defineixen espais de percepció i organització de les coses i tenen unitats diferents per indicar cada cosa. Els sistemes gramaticals, però, no coincideixen sempre en les coses a denominar, sinó que cada cultura té formes de denominació específica per a aquells aspectes de la realitat que considera importants i menys o cap per a d'altres. Així, per exemple, les societats ramaderes tenen molts noms per distingir els animals segons el sexe, l'edat i la producció. Els pobles que conreen moresc i basen en aquest producte la seva alimentació tenen moltes paraules diferents per referir-se a productes alimentaris fets amb aquest cereal. I els pobles vinícoles distingeixen moltes més varietats de vi que el negre, el blanc i el rosat: *vi aromatitzat, vi bo, vi claret, vi de taula, vi enfortit, vi escumós, vi d'agulla, vi jove, vi novell, vi noble, vi ranci, vi premsat, vi de primeres, vi de segones, vi de postres*, etc. I, encara més, els experts en vins utilitzen uns 200 adjectius per caracteritzar-los.

És un fet que no tots veiem el món de la mateixa manera i els noms que reben els mateixos objectes en distintes societats reflecteixen aquesta manera de veure el món. Per exemple, en Sango, una de les llengües sudafricanes, del cursor de l'ordinador en diuen *cuca de llum*, metàfora de base naturalista molt més propera a la cultura dels seus parlants. Per tant, els mots d'una llengua reflecteixen la cultura de les persones que la parlen, de manera que darrera els noms de les coses s'hi amaga la visió que els parlants tenim d'aquestes realitats. Representar un fragment de realitat és doncs un procés que consisteix a filtrar una percepció de la realitat. I el filtratge constitueix la cultura d'una comunitat en el sentit més ampli del terme cultura (condicions, creences, organització, mites, etc.) o d'un grup social.

I fins i tot dins d'una mateixa societat, un nen de muntanya i un nen de ciutat no categoritzen la realitat de la mateixa manera ni utilitzen els mateixos mots, perquè les seves experiències i activitats són distintes. Pep Coll, un escriptor del Pallars Jussà, en el seu llibre juvenil *Què farem, què direm?* (1992) caricaturitza aquesta evidència de manera simpàtica:

—*Què és això? —va dir l'Hug amb veu solemne*
—*Això és un arbre! —va respondre el Blai, sense pensar-s'hi gaire*
—*Resposta incorrecte—va dir l'Hug—. Això és un freixe.*
—*Bé, però una feixa, o com coi se'n digui, és un arbre, no? —va protestar el set-ciències.*
—*Naturalment, però dir arbre és com no dir re—va aclarir l'examinador—. Els camacus, de totes les plantes grosses, en dieu arbre. Deu ser una malaltia que teniu a la vista. Aquí dalt no en veiem gaires, d'arbres; el que veiem són freixes, noguers, salzes, pins, avets i etcètera.*" (1992: 150-151)

---

* Aquest treball va ser preparat i presentat en el marc de les *Aules de la Gent Gran* de la Universitat de Barcelona (maig-juny, 2001).

Sovint són els canvis socials, econòmics o polítics els que motiven els canvis lèxics perquè les llengües són un mirall de la societat. I com deia un dels lingüistes més importants del segle XX, Ferdinand de Saussure, si *el temps canvia totes les coses no hi ha cap raó perquè la llengua s'escapi d'aquesta llei universal*. És un fet que cada dia neixen noves paraules com *alt càrrec, culebró, globalització, bicicleta tot terreny, bicicleta de neu, família acollidora, família monoparental, hamburgueseria, jurat popular, mediateca, pop-rock, videolector, videoconferència*, que reflecteixen els canvis en el funcionament d'una societat en cadascun dels seus diferents àmbits. I no només neixen nous mots, sinó que moltes vegades la forma de les paraules segueix sent la mateixa i el que canvia és el seu significat: *coco, aranya, caixer, telèfon, virus*, són paraules que ja existeixen i a les quals hem afegit un nou significat o n'hem ampliat el que ja tenien. En un futur, amb els canvis tecnològics que es produeixen i que es produiran ¿sabem si tots els llibres continuaran tenint pàgines de paper i un llom i unes cobertes? ¿sabem per on conduïrem els cotxes? ¿per les carreteres, autopistes i autovies, o per altres canals? O potser no farem servir cotxes com els d'ara que tenen quatre rodes.

Però el calidoscopi de les llengües moltes vegades ens ofereix distorsions de la realitat carregades d'ideologia com les que provoca la visió del món a través de patrons tipificats. Amin Maalouf, un escriptor libanès, en el seu llibre *Les identitats que maten* (1999) ho explica de manera molt clara:

«Per facilitar englobem la gent més diferent dins del mateix vocable, per facilitar també els atribuïm crims, accions i opinions col·lectives: "els serbis han matat.." "els jueus han confiscat..." "els negres han incendiat" "els àrabs es neguen a" "Sense pensar-nos-hi gaire, emetem judicis sobre aquest i aquell poble el qual és considerat "treballador", "hàbil" o "gandul", "susceptible", "hipòcrita", "orgullós", o "obstinat", i de vegades la cosa s'acaba amb vessament de sang. Ja sé que no és gaire realista esperar que els nostres contemporanis modifiquin d'un dia per l'altre la seva manera d'expressar-se. Però em sembla important que cadascú de nosaltres prenguem consciència del fet que les paraules que fem servir no són innocents, sinó que contribueixen a perpetuar prejudicis que al llarg de la Història han demostrat ser perversos i funestos.»

Paral·lelament al fet que les realitats puguin ser percebudes diferentment, les llengües no es limiten a disposar d'una única denominació per a cada concepte, sinó que són riques en denominacions alternatives. Dit en altres paraules, una cosa pot tenir més d'un nom. No tothom usa les mateixes paraules, ni tampoc, si utilitzen les mateixes unitats, ho fan amb la mateixa freqüència. L'ús de diverses alternatives de denominació és un fenomen inherent a la comunicació humana i és regulat pel tipus de situació comunicativa i per la percepció que es té d'una realitat. Quan tenim diferents paraules per expressar un mateix concepte, en un principi podria semblar que són totes completament equivalents:

ferrocarril, tren, transport, comboi
cansat, abatut, extenuat, rendit, rebentat, trinxat
otitis, mal d'orella
blat de moro, moresc, panís, milloc, blat de les Índies, dacsa

Però de mots totalment sinònims en una llengua, n'hi ha ben pocs o fins i tot podem afirmar que no n'hi ha. Ni tan sols els anteriors ho són perquè, segons la situació de comunicació, és a dir el context d'ús, el context geogràfic, el grau de precisió, el nivell de formalitat, els receptors, els emissors, la intenció, triem una variant o una altra. Normalment entre els mots en teoria equivalents hi ha matisos que no són gens innocents. O creuen vostès que totes aquestes paraules tenen el mateix valor significatiu?

subnormal, anormal, discapacitat, disminuït, disminuït psíquic, síndrome de Down, mongòlic, deficient mental, persona amb retard mental, persona amb disminució psíquica, etc.

Signifiquen de la mateixa manera aquestes altres?

emigrant, migrant, immigrant, persona estrangera, treballador sense papers, treballador extracomunitari, fóra, estranger, etc.

Fem servir amb la mateixa intenció aquests mots?

negre, moreno, persona de pell morena, africà, subsaharià, persona de color, etc.

I aquests altres, els utilitzem en els mateixos contextos?

vells, avis, iaio, vellet, gent gran, persones d'edat avançada, tercera edat, edat tercera, jubilats, pensionistes, ancians, edat d'or, tercera joventut, veterà, etc.

Com poden intuir, la resposta és no, i l'elecció d'un o altre mot no és gens fútil perquè són mots que amaguen concepcions molt distintes de la mateixa realitat i, fins i tot en alguns casos, transmeten connotacions força negatives d'aquesta realitat. Per tant, triar una paraula d'entre totes les possibilitats és adoptar un punt de vista i descartar-ne un altre.

Josep Maria Espinàs en un llibre dedicat a la seva filla titulat *El teu Nom és Olga* escrit l'any 1986 deia: “*Els uns et diran, estimada Olga, disminuïda*”, però no t'has de preocupar: és veritat, però no és tota la veritat. Uns altres et qualificaran de “*subnormal*”, i també ho acceptarem, oi?, perquè no es tracta d'amagar una realitat filant prim sobre què és el “*normal*” i que és “*sub*”. Si pensen “*mongòlica*”, fan una altra aproximació prou vàlida i si precisen que ets una noia amb la síndrome de Down el to és més neutre. Però és igual. Mira, filla, jo sé el que tu ets i cap mot-etiqueta que us vulgui explicar conjuntament a tu i els teus companys arribarà a descobrir-ho”.

Sembla obvi que J. M. Espinàs diu que tant li fa que s'usi un mot o un altre perquè el que es proposa és desdramatitzar el fet de les paraules, perquè la seva filla no es pugui sentir ferida davant d'una denominació. Però utilitzar un mot o un altre —creiem— no és igual, i encara més, no ens ha de ser igual. Per intentar que els ciutadans ens convencéssim que les paraules no són innocents i que hi ha paraules que fins i tot poden fer mal, la Fundació Catalana per a la Síndrome de Down, ja fa un temps —alguns de vostès ho recordaran—, va treure un cartell que es podia trobar als establiments comercials i al carrer que deia: “*Vosaltres dieu mongòlic, nosaltres diem Síndrome de Down, els seus companys li diuen pel seu nom*”.

I ni tant sols les paraules que utilitzen els científics, és a dir la terminologia, són neutres. Per exemple, paraules com *tuberculosi* o *sífilis* tenen associades una càrrega negativa que ha conduït a utilitzar equivalents no connotats com *fímia* o *lues*. Un altre exemple, cap als anys 70-80 es va preferir utilitzar *neurastènia* per defugir la paraula *histèria* a la qual s'associava una connotació negativa, però aquesta nova paraula no va trigar a adquirir una càrrega social menyspreable i es va tornar a substituir per una altra de nova: *distonia neurovegetativa*. I quantes paraules o expressions hem fet servir, tant des del punt de vista mèdic com més popular, per evitar de pronunciar el mot *càncer* al qual també s'associa una càrrega negativa que *a priori* mèdicament no té. Finalment, observem que en medicina hi ha moltes malalties, parts dels cos o aparells que tenen dos noms: *febre de Malta i brucel·losi, infart blanc i infart anèmic, membrana anterior i membrana de Bowman, fractura de Pouteau i Fractura de Colles, vàlvula espiral i vàlvula de Heister*, etc. Ens trobem altra vegada davant de maneres diferents de conceptualitzar la mateixa realitat.

La categorització que fem de la realitat en reflecteix punts d'aproximació molts distints i, en el fons, transmeten una ideologia determinada. Montserrat Ribas en la seva tesi doctoral fa un estudi sobre les denominacions de l'immigració en què es demostra que els partits polítics transmeten ideologia a través dels seus discursos i com és sobretot en l'elecció que fan, dels mots que utilitzen per referir-se a la realitat politicosocial, sigui conscientment o inconscientment, quan es destapen ideològicament davant la societat. En concret va estudiar les preguntes d'una Comissió Parlamentària dels diferents partits polítics en relació amb la immigració. En aquest treball, per exemple, feia veure com “*parlar de treballadors estrangers i no d'immigrants posa de manifest que la referència ha estat categoritzada de manera molt distinta, que es parteix de dos nivells diferents. La primera forma esquematitza la referència des d'un punt de vista positiu atès a què la representació que vehicula treballadors estrangers està socialment valorada; i, en canvi, la segona forma, immigrants, l'esquematitza des d'un punt de vista força negatiu. En aquest sentit podem dir que seleccionar una unitat lèxica és seleccionar l'esquema de pressuposicions, estereotips i emocions a què sol anar associada*” (Ribas, 2000: 213). Sembla que en els casos de grups menys afavorits socialment aquesta diversitat i incertesa en la utilització de les paraules es fa més palesa.

Arribats en aquest punt, podem preguntar-nos ¿i amb els mots per designar la gent gran passa el mateix? Disposem de diverses paraules per referir-nos-hi? Totes són equivalents? Totes són neutres? Totes són innocents? Les utilitzaríem totes? Totes les utilitzaríem en les mateixes situacions? Quines preferim? Per què?

En la nostra societat el mot *vell*, en frases com “*ets vell*”, “*s'ha fet molt vell!*”, “*el casal dels vells*”, “*l'excursió per als vells*” o “*com s'ha envellit!*”, està carregat de connotacions negatives. Així, de la mateixa manera que per referir-se a una persona de pell negra s'evita utilitzar *és un negre* i es prefereix eufemismes com *és un moreno* o *és una persona de color*, *vell* també s'evita d'utilitzar en certs contextos (imagineu-vos una caixa d'estalvis anunciant “*plans de pensions per a vells, llibretes d'estalvi per a vells, catàlegs de productes per a vells*, etc.”) i es prefereix altres mots com sobretot *gent gran, tercera edat, persones d'edat avançada*. Per què?

Doncs perquè mots com *negre* o *càncer*, i també *vell*, duen una motxilla de valors negatius penjada a l'esquena. I aquesta motxilla la hi hem penjada nosaltres perquè, en

un principi i des del punt de vista del significat, ni *negre* ni *càncer* ni *vell* tenien aquests valors negatius associats, però és el valor pragmàtic que aquestes paraules adquireixen en relació a uns models culturals, a unes ideologies que motiva que el seu ús sigui restringit. I el fet que aquestes paraules duguin aquesta motxilla de connotacions negatives fa que els parlants creïn, busquin i triïn altres paraules per referir-se a la mateixa entitat, que no tinguin cap càrrega social pejorativa. Tot i això, aquestes noves paraules tampoc no són neutres, sinó que també transmeten una determinada aproximació a aquesta realitat.

De fet quan algú referint-se a una persona gran diu “*oh que jove que sembla/està!*” o “*vella no, gran*” implícitament està afirmant que el que és bo en realitat és ser jove, que el patró socialment valorat és la joventut. Ser vell en aquesta societat és un defecte i, en canvi, ser jove, un valor. Sovint la imatge que transmeten sobre la vellesa les societats desenvolupades econòmicament i socialment dista molt de ser atractiva. Però en altres societats ser vell és una de les virtuts més grans. Per exemple, en països orientals el te el prepara el més gran de la família perquè es considera que és el que té més experiència, el més hàbil i savi; un altre exemple: en la marxa zapatista a Mèxic el subcomandante Marcos contínuament demanava l'opinió a “los más antiguos”, com ell deia. I dir vell no només pot voler dir experiència i saviesa, sinó que també en alguns llocs és dir tendresa i afecte. En molts països d'Amèrica Llatina —Argentina, Uruguai, Paraguai, Colòmbia, per exemple— *viejo* o *vieja* és la paraula per referir-se carinyosament al pare, a la mare o als avis.

Per tant si *vell* en la nostra societat té les connotacions negatives que comentàvem ¿qui l'ha de voler fer servir per referir-se a ell mateix? o ¿com l'utilitzes sense insultar ni ofendre? Si volem ser políticament correctes i valorar les coses positives que té ser *vell* —com sentir-se protagonista de la pròpia evolució com a persona i ser una de les peces més importants de tota societat— hem hagut de fugir d'aquest mot i hem hagut de crear noves denominacions. Així han sorgit mots com *tercera edat*, *gent gran*, *persona d'edat avançada*, *tercera joventut*. Aquestes paraules, però, no són gratuïtes sinó que responen a la visió que la societat actual vol donar de la gent gran. En l'esquema de la vida planificada, la societat anomenada moderna distingeix diverses visions que impliquen una restructuració del camp lèxic referent a aquest col·lectiu:

1. Una visió econòmico-política que permet passar del mot *vell* a l'ús de paraules com *tercera edat*, *jubilat*, *pensionista*.
2. Una visió psicològica i antropològica que ens porta de *vell* a *persona d'edat avançada*, *ancià*.
3. Una visió biomèdica que utilitza *edat tercera*, *edat senil* enlloc de *vell*.
4. Una visió familiar que tracta els *vells* com a *avis*, *iaios* o *padrins*.
5. Una visió més social, reflectida sobretot en els mitjans de comunicació i en el sector terciari, que enlloc de *vells* parla de *gent gran*, *edat d'or*, *tercera joventut*, *persona madura*.
6. Una visió esportiva que categoritza els *vells* de *veterans*.

Però els diccionaris inclouen totes aquestes paraules?, o dit d'una altra manera, aquest col·lectiu es troba representat per mitjà dels mots de la llengua recollits en un diccionari?; i de quina manera? Doncs bé, abans de començar amb la visió que els diccionaris donen de la gent gran, parlem de què són o què entenem per **diccionari**. Podem dir que un diccionari és un text que recull les paraules d'una llengua i que

serveix per aclarir alguns dubtes que ens puguin sorgir sobre determinats mots. Més concretament, un diccionari és alhora una eina lingüística, didàctica, cultural i social. I, també, darrere de la pràctica de fer diccionaris, existeixen unes motivacions empresarials i comercials.

EL DICIONARI COM A EINA LINGÜÍSTICA I DIDÀCTICA

El diccionari esdevé una eina lingüística i didàctica per tal com conté les paraules d'una determinada llengua i indica com funcionen morfològicament, sintàcticament i semànticament (o fins i tot històricament). Així, el consultem quan tenim dubtes sobre la llengua i, per exemple, ens trobem dient: *què vol dir ser borni? què és un mataparents? com puc distingir entre enciam, enciam llarg, escarola? què és un llonguet? és el mateix que un panet? com és el femení de feliç, es pot dir una noia és feliça?*

El diccionari és també una eina didàctica quan s'utilitza per augmentar el coneixement que prèviament ja teníem d'un mot de la llengua. És el cas del mot *ratolí* quan ens adonem que *ratolí* no és només l'animal, sinó també una part de l'ordinador i, en aquest cas, el diccionari ens facilita l'aprenentatge de coneixement nou.

EL DICIONARI COM A EINA CULTURAL

El diccionari, com a eina cultural, és una obra que hauria de donar una visió objectiva, però realista, del món; dóna una visió actualitzada i adequada a la modernitat, ha de tenir un caràcter culte i una visió apropiada de la llengua que representa, sense oblidar la universalitat. Ara bé, aquesta definició que, aparentment sembla tan ben acotada, i fins i tot senzilla, adquireix una certa complexitat en el moment en què acceptem que darrere de qualsevol text, i per tant també darrere d'un diccionari, s'hi amaga tot un món. En d'altres paraules, els diccionaris reflecteixen una determinada visió de la realitat, darrere de les paraules hi ha tota una cultura i una tradició que hem anat arrossegant amb el pas del temps.

En aquest sentit, el diccionari es presenta com el nexa entre el llenguatge i la cultura i esdevé, per tant, la demostració més clara de com a través de l'ús del llenguatge es transmeten uns determinats valors culturals, una concepció específica del món i uns determinats models ideològics. Aquesta cultura es reflecteix a través de la llista de paraules incloses en el diccionari (a través de les definicions i els exemples), però també a través de les paraules no incloses en el diccionari.

EL DICIONARI COM A EINA SOCIAL

Més concretament, la presència o absència d'una paraula en un diccionari és un fet que ha de ser valorat en relació al tipus de diccionari de què estem parlant, perquè de diccionaris n'hi ha de molts tipus. El tipus de diccionari es troba condicionat pels destinataris finals del text, per les necessitats i funcions que vol cobrir, i per uns determinats valors socio-funcionals. Aquests paràmetres condicionen el diccionari resultant i el converteixen en un producte de caràcter general, prescriptiu (diccionari elaborat per un organisme amb autoritat sobre la llengua i que recull la norma) o descriptiu (conté les paraules utilitzades per una comunitat de parlants particular),

monolingüe (una llengua), bilingüe (dues llengües) o plurilingüe (diverses llengües), adreçat a l'aprenentatge, infantil, visual, de sinònims, de frases fetes, etc.

Tanmateix, tant si ens referim a un tipus de diccionari com a un altre, o si parlem de diccionaris escolars, o bilingües, és evident que darrera dels mots inclosos, del tipus de definició per a cada paraula i dels exemples corresponents, s'hi escolen determinades tendències ideològiques i culturals. Posem-ne un exemple: la presència o absència d'unitats provinents d'altres llengües del tipus: *mouse*, *web*, *mister*, *glamour*, *burguer*, *carinyo*, *pijo*, *guapo*... és un factor indicatiu dels criteris de selecció de paraules d'un determinat diccionari. El fet d'incloure aquests tipus d'unitats vigents en la llengua li atorguen un caràcter d'actualitat però, tanmateix, incloure sense mesura aquests mots, sovint fugissers i condicionats a la moda, podria dur a incloure paraules que en un període de temps molt breu ja no s'usarien en una determinada comunitat lingüística.

Però no són només les paraules que apareixen en el diccionari les que transmeten una determinada visió del món. També les absències en el diccionari, força més difícils de constatar, impliquen una determinada posició davant la llengua i, per tant, davant la cultura. De vegades, les absències es justifiquen per economia editorial (l'espai al diccionari és un paràmetre acotat i, per tant, unitats, per exemple, acabades en *-ment*, que el parlant crea de manera intuïtiva, no se solen recollir [*ràpida* → *ràpidament*; *antic* → *antigament*, etc.]. En alguns casos, però, la resposta a les absències no és tan evident.

Aturem-nos un moment per constatar com paraules que ens semblen gairebé pròpies de la llengua, a les quals estem avesats, no apareixen en els diccionaris. Ens estranya sentir *zàpping*, *micro*, *túrmix*, *barcelonisme*, *guiri*, *patera*, *passota*, *radiofonista*, *postfranquisme*, etc.? Segur que no, i, en canvi, no apareixen en els diccionaris de llengua general. En aquesta mateixa línia, ens podem preguntar per què no trobem *gent gran* ni *persona gran*, per exemple, si es tracta d'una de les maneres més freqüents de denominar el col·lectiu de persones a partir d'una determinada edat i és, fins i tot, el títol de les sessions en què s'emmarca aquesta presentació?

De vegades, encara que hi apareguin, no sempre recullen totes les possibles accepcions. Per què, segons el *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra (1932), una persona *bohèmia* només és natural d'aquella regió? com si a principis de segle no hi hagués persones bohèmies amb un tipus de vida molt concret:

bohemi -èmia Natural de Bohèmia, pertanyent a Bohèmia o als seus habitants. // Llengua eslava parlada a Bohèmia, txec. / Pertanyent a aquesta llengua, txec.); i no és fins a mitjans de la dècada dels noranta que es recullen altres accepcions d'acord amb una visió social força més global.

En canvi, en el *Diccionari de la Llengua Catalana* (1995) de l'Institut d'Estudis Catalans que és una revisió i actualització del Fabra del 1932 ja inclou aquesta accepció:

bohemi -èmia 1 adj 1 Natural de Bohèmia o de la corona de Bohèmia. 2 Relatiu o pertanyent a Bohèmia o a la corona de Bohèmia o als seus habitants. 2 m i f Habitant de Bohèmia. 3 m i f Bohemià. 4 m i f obs Txec. 5 1 m i f Artista que mena una vida precària i desordenada, deslligat de les convencions socials. 2 adj Relatiu o pertanyent als bohemis. Costums bohemis. 3 f Vida bohèmia. 4 f Conjunt de bohemis.

Al marge de la presència o absència de les unitats, la visió de la societat sobre el món es reflecteix també en les marques d'ús explícites que apareixen al costat de determinats mots del diccionari (*vulgar*, *familiar*, *obsolet*, *col·loquial* o *popular*) enfront a (*culte*,

adequat...). Podríem preveure un moment en què la unitat *vell* en la nostra societat fos etiquetada com a *despectiu*, mentre que a d'altres països (sud-Amèrica, sobretot), on els pares i els avis, dèiem abans, reben la denominació de *viejo* amb una voluntat completament de respecte i afecte, els diccionaris etiqueten aquestes unitats amb marques valoratives positives.

L'últim aspecte dels diccionaris que ens permet de detectar una determinada ideologia són les definicions i els exemples. Aquestes informacions recullen, moltes vegades, una posició ideològica, i fins i tot alguns prejudicis socials. Vegem algunes definicions gens innocents:

Al diccionari de P. Fabra (1932):

- **cancan** es defineix com a *ball francès que comporta una sèrie de gestos indecorosos i extravagants*;
- **cremador** és un *lloc destinat a cremar-hi delinqüents, animals, morts, viandes avariades, etc.*
- **diumenge** és el *primer dia de la setmana consagrat al repòs i dedicat especialment al culte del Senyor*;
- **modernisme** com a moviment literari és *l'afecció excessiva a les tendències i gusts moderns, especialment en art i literatura*.

També els exemples mostren aquesta tendència. Així, adjectius de caràcter clarament positiu com *intel·ligent, prudent, comprensiu, savi* i *modest* en el diccionari de Pompeu Fabra sempre s'atribueixen als homes, mentre que la dona sol ser *hàbil, coqueta, frívola, intrigant* o —sembla que com a condició positiva— *graciosa* [ex.: *hàbil per contraure matrimoni*]. Un dels canvis que es van fer el 1995 va ser l'actualització d'aquest tipus d'informacions.

Creiem haver fet palès amb tots els exemples posteriors que, veritablement, els diccionaris prioritzen una determinada visió o posicionament ideològic davant dels fets de la vida. Hem vist què és un diccionari, i hem demostrat que es tracta no només d'un producte lingüístic i comercial, sinó també cultural i ideològic per tal com representa una determinada visió de la societat per mitjà de la llengua. Dedicarem aquesta última part de la sessió a analitzar quina és la visió de la gent gran en alguns diccionaris.

Hem seleccionat tres diccionaris, dos de generals de la llengua catalana, un de normatiu: el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) i l'altre de descriptiu: *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* d'Enciclopèdia Catalana (GDLC); i un d'escolar: el *DIDAC* d'Enciclopèdia Catalana.

En primer lloc hem observat quines denominacions de les que es fan servir per referir-se a la gent gran s'inclouen en aquests diccionaris. I en segon lloc, hem estudiat què diuen els diccionaris en relació a les paraules recollides.

Després de buscar, comentar, preguntar, mirar i escoltar hem partit de la base que les principals paraules que tenim per referir-nos a aquest col·lectiu són, per ordre alfabètic, les següents:

ancià, anciana; ancianitat; avi, àvia; edat d'or; edat madura; edat senil; gent gran; iaio, iaia; jubilat, jubilada; pensionista; padrí, padrina; persona d'edat avançada; persona gran; retirat, retirada; senectut; senilitat; tercera edat; edat tercera; vell, vella; vellesa; velledat; vellura; vellúria; veterà, veterana.

De tota aquesta diversitat de mots, quins són els que s'inclouen en els diccionaris?

Dels 25 mots dels que partíem, els dos diccionaris per a adults els inclouen tots menys els sis següents: *edat d'or, edat senil, edat tercera, gent gran, persona d'edat avançada i persona gran.*

I en el diccionari escolar apareixen nou unitats que suposen menys de la meitat de les denominacions possibles: *ancià, anciana; avi, àvia; iaio, iaia; jubilat, jubilada; padrí, padrina; pensionista; senectut; vell, vella; vellesa.*

Si ens mirem les paraules que s'inclouen en el diccionari, els pot estranyar que no hi hagi ni *persona d'edat avançada* ni *persona gran*, però sobretot el que pot sorprendre més és que no hi surti la paraula **gent gran** que és la que més s'utilitza actualment, com hem vist abans.

Si mirem ara què s'hi diu d'algunes d'aquestes paraules en aquests tres diccionaris ens adonarem que reflecteixen visions diferents de la mateixa realitat. Hem seleccionat per a la comparació les unitats lèxiques següents:

1. vell, vella
2. ancià
3. edat
4. avi àvia; padrí, padrina; iaio, iaia
5. jubilat jubilada

COMENTARI 1: vell, vella

Les entrades corresponents a aquest mot en els tres diccionaris analitzats són les següents:

vell-a adj. De molta edat. El seu pare ja és molt vell: passa dels noranta. Tornar-se vell. Fer-se vell. És més vell que Matusalem. És més vell que Adam. Només té setanta anys? Jo el feia més vell. | Un cavall vell. | m. i f. Un vell, una vella. Els vells de casa. Una velleta plena d'energia. vell xaruc [o vell arrossinat] Persona molt vella i atrotinada. (DIEC)

vell2 -a

[1260; del ll. *vetulus*, -a, -um (pronunciat *veclus*), dimin. i substituït en ll. vg. de *vetus*, -eris, íd.] 1 1 adj De molta edat. La seva mare ja és vella: té més de setanta anys. Tornar-se vell. És més vell que Matusalem. Només té seixanta anys? Jo el feia més vell. Un cavall vell. 2 m i f Persona vella. Un vell, una vella. 3 m i f Persona de més edat dins una família, besavi, avi. M'ho va contar el vell Roqueta. (GDLC)

vell vella vells velles

Que té molta edat. Els vells acostumen a explicar contes i històries als nets. (DIDAC)

En l'anàlisi de la unitat *vell* observem que efectivament, aquest mot apareix com a entrada en tots tres diccionaris. Quan en el cas dels diccionaris per a adults ens fixem, però, en la definició i en els exemples, tot i que aquests semblen innocents, s'hi amaga,

en la majoria de casos, una tendència valorativa poc objectivable i força indefinida. Fixem-nos en *molta, molt, passa dels, més vell que..., només té X anys... jo el feia més vell*. En totes dues entrades (DIEC i GDLC) se segueix la mateixa estructura, la definició coincideix i els exemples semblen calcats. A partir d'una definició força breu, s'intenta amb els exemples de definir i acotar la noció de *vell*. Tanmateix, detectem alguns canvis de xifres i de gènere en els protagonistes dels exemples que ens poden portar a plantejar-nos quina és l'edat en què una persona és vella, 60, 70, 90 anys; o fins i tot, si la vellesa arriba abans en el cas de les dones que en el cas dels homes (*el pare és vell quan passa dels 90 i la mare és vella quan té més de setanta anys*). De la lectura de les exemplificacions, que contenen els mots que acabem d'indicar, traspuja una certa indefinició sobre ser o fer-se vell.

Només en un cas que mereix un comentari adicional es parla de *plena d'energia*, per referir-se a una *velleta*; però, remarquem que aleshores l'ús de la unitat ha patit un canvi ja que el sufix diminutiu *-eta* li transmet un caràcter apreciatiu positiu i, fins i tot, carinyós i d'afecte. Pel que fa a l'ús en plural *els vells*, el DIEC en parla en el sentit dels avis en una casa, dels més grans, mentre que el GDLC parafraseja tota la unitat presentant com a equivalent *vell a avi, besavi...*

Finalment, volem fer una remarca sobre el tractament de *vell* que presenta el DIDAC per tal com introdueix una definició exemplificadora explícitament adreçada al públic a qui va destinat el diccionari. Aquesta paràfrasi explicativa sobre "*el costum dels vells a explicar contes i històries als nens*" comporta un tret o valor positiu afegit, des del punt de vista més social, a la unitat definida.

COMENTARI 2: *ancià, anciana*

Per a aquest mot els tres diccionaris consultats proposen:

ancià -ana adj. Que té molts anys, dit d'un home o d'una dona. | m. i f. Persona de molts anys. (DIEC)

ancià -ana

[s. XIV; del fr. ancien 'antic, vell'] 1 adj Que té molts anys, dit d'un home o d'una dona. 2 m i f Persona de molts anys. (GDLC)

ancià anciana ancians ancianes

Una persona és anciana quan té molts anys. Normalment, els ancians tenen algun problema de salut (DIDAC)

Els tres diccionaris també inclouen la paraula *ancià, anciana* i de la mateixa manera que passava amb el mot *vell*, el defineixen en funció d'un sol paràmetre, el punt de vista biocronològic: *tenir molts anys, molta edat*; tot i que aquest cop no inclouen cap exemple i no es trenca l'ambigüitat de l'adverbi *molt* que no sabem què significa exactament en la nostra societat. Tenir *molts* anys vol dir 40, 50, 60, 70, 80, 90? Perquè depèn del punt de vista (a un nen 30 anys ja li semblen molts anys! o en altres societats tenir 50 anys és tenir molts anys, segurament que en la societat catalana de principis de segle i en la nostra ha canviat el valor d'aquests *molts* anys).

El diccionari escolar, a més d'utilitzar aquest paràmetre cronològic, com en el cas del mot *vell*, dóna també una informació de caràcter més social: ens diu que els *ancians*

solen tenir algun problema de salut. Suposem que és una dada de tipus mèdic que hem de sumar a la característica de contar històries.

Finalment, com en el cas de *vell*, *ancià* no està connotat en el diccionari per cap marca d'ús ni pejoratiu, ni col·loquial, ni familiar.

COMENTARI 3: *edat*

El mot *edat* també s'inclou en tots tres diccionaris:

edat f. Temps transcorregut des que una persona ha començat a viure. Quina edat teniu? Cinquanta anys? A l'edat de vint anys. Ja és un home d'edat. Un home de mitjana edat. | PER ANAL. L'edat d'un animal, d'una planta. L'edat d'un monument. | FIG. L'edat del món. L'edat d'un terreny geològic. || Qualsevol dels períodes en què es considera dividida la vida de les persones. Les quatre edats de les persones: la infantesa, la joventut, la maduresa i la vellesa. L'edat adulta, madura. Cada edat té els seus gustos. No a totes les edats convenen els mateixos exercicis. | de bona edat D'edat encara no entrada en la vellesa. | edat avançada Període de la vida en què hom decau de les forces. | edat caduca Darrer període de la vida, en què la persona o l'animal perden visiblement les facultats i les forces. | POP. edat de la poca-solta Adolescència. | edat decrepita Edat caduca. | edat escolar Edat en què els infants es troben legalment sotmesos a les obligacions escolars. | edat madura [o edat provecta] Època de la vida en què la persona ja ha assolit el seu complet desenvolupament i s'acosta a la vellesa. (...) edat d'or Època o període millor d'una cultura. (DIEC)

madur -a adj. (...) **edat madura** Edat compresa entre la joventut i la vellesa. | Dit de la persona que ja no és jove. Un home madur, una dona madura. (...) (DIEC)

edat

[s. XIV; del ll. aetas, -atis 'durada de vida, edat', contracció de l'arcaic aevitas, i aquest, der. de aevum 'temps, durada, edat'] (...) 3 edat avançada (o provecta) Període de la vida en què hom ja decau de les forces. 4 edat caduca (o decrepita) Darrer període de la vida, en el qual l'home o l'animal perden visiblement les forces i les facultats. 7 edat madura Època de la vida en què l'home ja ha assolit el seu complet desenvolupament i s'acosta a la vellesa. 10 tercera edat Període de la vida a partir de la jubilació, normalment als seixanta-cinc anys. (...) 5. edat d'or. Període o època millor d'una cultura. (GDLC)

edat edats

2. Cadascuna de les etapes de la vida de les persones. Es considera que les persones tenim quatre edats: la infantesa, la joventut, la maduresa i la vellesa. (DIDAC)

Pel que fa a *edat*, entesa com el temps de vida d'una persona, volem destacar que sembla que efectivament aquesta línia temporal que es dibuixa es pot dividir en quatre etapes (infantesa, joventut, maduresa i vellesa) segons els 3 diccionaris consultats. De tota manera, unitats com *edat avançada*, *edat caduca*, *edat decrepita*, *edat madura*, *de bona edat* haurien de coincidir amb les 4 etapes però, en llegir les definicions, sembla que el sentit d'aquests mots es dilueix i se solapa entre les quatre etapes acotades inicialment. L'*edat madura* correspon efectivament a la *maduresa* (entre la joventut i la vellesa) però l'*edat caduca*, com a darrer període de la vida, es defineix des d'un punt de vista biològic i físic i no té per què coincidir obligatòriament amb la *vellesa*. I encara més, *edat avançada* es defineix en relació a la pèrdua de forces que, des d'un punt de vista mèdic, es comencen a perdre a partir del moment en què s'abandona la *joventut*.

Encara en l'anàlisi de les informacions dels dos diccionaris per a adults, l'*edat d'or* s'aplica a la millor època o període d'una cultura i, per tant, sembla que aquesta unitat ha eixamplat el seu camp d'aplicació per referir-se a la gent gran. També voldríem

comentar que *tercera edat* que, en principi, correspondria al tercer període de la vida i, per tant, la maduresa, s'utilitza sovint per fer referència a la vellesa. Aquesta unitat — definida des d'un punt de vista econòmic (cal haver-se jubilat i, actualment, ser major de seixanta-cinc anys)— no sembla correspondre's efectivament a les etapes descrites anteriorment perquè se suposaria que l'edat tercera és la maduresa i, en canvi, a la maduresa, només és diu que una persona ja no és jove però no que superi els seixanta-cinc anys. Aquesta circularitat que, analitzada amb detall fa surar els solapaments, es pot entendre també com un reflex de la complexitat de voler tractar de manera neutra i per mitjà de la llengua unes unitats que han adquirit uns determinats valors pejoratius i que, actualment, es defugen.

COMENTARI 4: *avi àvia; padrí, padrina; iaio, iaia*

Per al grup de mots que reflecteixen la visió més familiar, els diccionaris proposen les definicions següents:

avi m. Pare del pare o de la mare. L'avi matern. | Ascendent, avantpassat. | POP. Home d'edat molt avançada. | pl. Avi i àvia. He anat a veure els avis. (DIEC)

avi àvia

[d'un ll. vg. *aviu, íd., formació analògica sobre el ll. cl. avia, forma femenina de avus 'avi', més aviat usada pels infants que no pas avi] m i f 1 Pare o mare del pare o de la mare. 2 Ascendent, avantpassat. 3 col·loq Persona d'edat molt avançada. (GDLC)

avi àvia avis àvies

1. Els avis són els pares del nostre pare o de la nostra mare. Tots tenim dos avis i dues àvies.
2. Persona gran. Els casals d'avis organitzen excursions i altres activitats. (DIDAC)

iaio m. Familiarment, avi. | Vell. (DIEC)

iaio -a m i f Terme infantívol per avi, jaí. (GDLC)

iaio iaia iaies iaies

Manera informal i afectuosa d'anomenar l'avi o l'àvia. Ho diuen els nens petits i també algunes persones grans. (DIDAC)

padrí padrina m. i f. Persona que presenta un infant a les fonts baptismals i li posa el nom de font. El padrí li va posar Joan, i la padrina, Jaume. | padrí de fonts, padrina de fonts En algunes contrades, padrí, padrina. padrí jove, padrina jove Padrí de fonts, padrina de fonts. (...) | POP. En algunes contrades, avi, àvia. | POP. Vell, vella. (DIEC)

padrí -ina

[s. XIV; del ll. vg. *patrinus, íd., der. de pater, -tris 'pare'] m i f 1 1 CATOL Persona que presenta l'infant a les fonts baptismals i contreu l'obligació d'educar-lo cristianament a falta dels pares. 2 p anal La campana fou batejada amb el nom d'Eulàlia: foren padrins el comte i la comtessa. 2 Persona que assisteix una altra que rep el sagrament de la confirmació, del matrimoni, de l'ordenació, una religiosa que professa, etc. 3 Persona que presenta i acompanya algú que rep un honor, un grau acadèmic, etc. 4 Persona que protegeix algú en les seves pretensions, plans, propòsits, etc. Anirà lluny, en els seus afers: té un bon padrí. 5 col·loq 1 Vell. 2 Avi. (GDLC)

padrí padrina padrins padrines

Persona que presenta i acompanya un infant en la cerimònia del bateig. Els padrins són responsables del nen o de la nena juntament amb els seus pares. També hi ha padrins en altres cerimònies o festes com en els casaments. (DIDAC)

Els mots *avi*, *iaio* i *padrí* que inclouen els tres diccionaris fan referència primer a la relació geneològica-familiar. Els dos diccionaris per a adults remetem també a *vell* de manera directa o mitjançant la perífrasi de *persona d'edat molt avançada* i marquen aquesta accepció amb una marca de *popular* i *col·loquial* per al cas d'*avi* i *padrí*; i de *familiar* i *infantívol* en el cas de *iaio*. El diccionari escolar no remet a *vell* directament sinó que aquest cop fa servir l'equivalent *persona gran*, i també, com acostuma a fer, afegeix una informació extralingüística, més social “*els casals d'avis organitzen excursions i altres activitats*”, amb l'objectiu que l'infant associï aquest mot a una realitat més propera.

COMENTARI 5: jubilat, jubilada

Finalment, les entrades del mot *jubilat* incloses en els diccionaris estudiat són:

jubilat -ada adj. Que s'ha jubilat. | m. i f. Persona jubilada. (DIEC)

jubilat -ada

[el ll. jubilatus, -a, -um, íd.] adj i m i f Dit de la persona que ha obtingut la jubilació (GDLC)

jubilat jubilada jubilats jubilades

Persona que ha deixat de treballar perquè ja és massa gran. Els jubilats reben uns diners cada mes de l'Estat (DIDAC)

Al mot *jubilat*, *jubilada* els diccionaris no s'hi aproximen cronològicament, sinó que utilitzen un punt de vista econòmic-laboral en un principi molt neutre: la persona que té la jubilació, aquesta noció es complementa temporalment en l'entrada d'*edat* on es diu que normalment és a partir dels seixanta-cinc anys.

El diccionari escolar també fa servir el mateix paràmetre tot i que després dona una explicació una mica esbiaixada de la causa d'haver de deixar de treballar: “*perquè ja és massa gran*”, i hi afegeix una informació enciclopèdica “els jubilats reben uns diners cada mes de l'Estat”, proposició que torna a ser una generalització.

De fet, som davant de definicions que reflecteixen la llei de la societat perquè en realitat hi ha molta gent jubilada que treballa i que vol continuar treballant. És més, aquests dies s'està parlant de canviar la llei i permetre que el jubilat també treballi; quan arribi aquest moment aquestes definicions que ara donen els diccionaris hauran de canviar si volen reflectir l'ús real dels mots.

CONCLUSIONS GENERALS

Arribem al final del recorregut d'aquesta xerrada en què hem volgut transmetre les idees següents:

Primerament, hem vist com els mots que utilitzem no són neutres, ni innocents, sinó que sovint reflecteixen la cultura i la ideologia dels parlants que els fan servir. Així, hem mostrat com no és el mateix utilitzar *vell* o *avi* o *edat d'or* o *gent gran* per referir-se a aquest col·lectiu. Sembla que la societat actual prefereix *gent gran*, ja que és, segurament, la paraula més descarregada de valors negatius.

En segon lloc, si els diccionaris recullen les paraules de la llengua i aquestes tenen un estret vincle amb les societats que les usen, conseqüentment, els diccionaris transmeten una particular manera de veure i entendre el món. I, en aquest cas, hem remarcat que és igualment important la llista de paraules que inclou, com les que no inclou, és a dir, les absències en el diccionari també són indicatives d'aquesta visió social. En relació amb el col·lectiu que avui hem tractat, les absències més destacades són: *gent gran*, *edat d'or*, *persona d'edat avançada*, *persona gran*, *edat senil*, *edat tercera*. En un futur, els diccionaris, que sempre mantenen una certa distància amb l'evolució de la llengua, hauran de plantejar-se quines d'aquestes paraules han d'incloure. És possible que *gent gran* passi a formar part dels diccionaris molt aviat i, en canvi, *edat d'or* i *edat tercera*, potser seran menys afortunades.

Finalment, hem comentat el tractament que els diccionaris fan del grup de paraules que inclouen. Hem vist que la definició sol elaborar-se en relació amb un paràmetre de tipus cronològic objectiu, l'edat, però sovint matisat i precisat per mitjà dels exemples. I justament en aquests exemples, diferents segons els diccionaris analitzats, és on el diccionari reflecteix la imatge que té la societat de la gent gran, ja que els diccionaris no acaben de posar-se d'acord en quina és l'edat d'inici de la vellesa. Fet que, en el fons, reflecteix la manca de consens entre les persones i els diferents punts de vista de naturalesa psicològica que la gent té de l'edat.

A més, per a algunes paraules, com en el grup lèxic d'avis, el diccionari introdueix marques d'ús indicatives de l'àmbit familiar o infantil, que reflecteixen l'ús que la societat fa d'aquestes unitats. En canvi, mots com *vell* que actualment potser es perceben com a pejoratius, el diccionari els inclou com a unitats no marcades i, per tant, neutres.

En el cas del diccionari escolar, trobem no només definicions estrictes, sinó informacions enciclopèdiques que reflecteixen la tradició i el dia a dia en la societat. Podem estar-hi més o menys d'acord però una definició de *vell* construïda a partir de les informacions diverses que proporciona el diccionari escolar, i que segurament reflecteix un dels prototipus d'aquest mot, seria la següent:

vell Que té molta *edat*. Els *vells* acostumen a explicar contes i històries als nens, normalment tenen algun problema de salut, van a *casals d'avis*, si són *massa grans* es *jubilen* i reben uns diners de l'Estat i, sovint, solen assistir a bateigs i altres cerimònies tot i que no sempre siguin els *padrins*.

És possible que definicions com aquestes no s'ajustin del tot a la visió que la societat té en un moment determinat d'una qüestió concreta, però cal pensar que el diccionari és una obra molt laboriosa, que manté sempre una distància prudent entre les paraules i el seu ús real i que, a més, segueix un procés d'elaboració més lent que la societat, que està en canvis constant. En paraules de M. T. Cabré (1993):

«Els diccionaris no són mers instruments lingüístics al servei dels professionals del llenguatge o dels parlants en general, sinó que són per damunt de tot, eines culturals i didàctiques que, amb una certa dosi de perversió, vehiculen una determinada imatge del món i difonen un sistema de valors específics; són objectes ideològics que donen fe de la codificació i de l'actualitat d'una llengua i que permeten identificar els parlants d'una mateixa comunitat.»

En el futur, per tal que la visió de la societat que donen els diccionaris sobre el col·lectiu de la gent gran sigui més actual, és d'esperar que incloguin, primer, mots com *gent gran* i que, seguidament, reajustin les definicions a l'ús que els parlants fan de les diverses paraules que s'hi refereixen.

BIBLIOGRAFIA

Cabré, M. T. (1993) «De la innocència i perversió dels diccionaris». A: *XXV edició de les Festes Populars Pompeu Fabra*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, p. 1-20.

Cabré, M. T. (1996) «Sobre el valor dels diccionaris». A: *Revista de Catalunya*, 106. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya, p. 99-111.

Cabré, M. T. (dir.) (1995) *DIDAC: Diccionari de Català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Enciclopèdia Catalana (1998) *Gran Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Fabra, P. (1932) *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Barcelona: Edhasa.

Institut d'Estudis Catalans (1995) *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona, Palma, València: Edicions 3 i 4, Edicions 62, Editorial Moll, Enciclopèdia Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ribas, M. (2000) *Discurs parlamentari i representacions socials*. Barcelona, 20 de març de 2000 [tesi doctoral no publicada].

Tusón, J. (2001) *Una imatge no val més que mil paraules: contra els tòpics*. Barcelona: Empúries.